

موضوعات و مسائل نیازمند پژوهش در دانش صرف

محمد رضا مدرّسی^۱

توضیح

عناوین زیر که توسط حجّت الاسلام و المسلمین محمد رضا مدرّسی تهیّه شده، برگرفته از جلسات گروه علمی صرف در مرکز تدوین متون درسی حوزه‌ها علمیه است. این عناوین، محصول مباحثات مدرّسان و پژوهشگران دانش صرف است که به صورت پرسش مطرح می‌شود. برخی از این عناوین، موضوع و برخی دیگر مساله هستند. نه این عناوین، همه دغدغه‌های گروه علمی صرف است و نه موضوعات پژوهشی صرف، محدود به این پرسش‌هاست؛ بلکه این پرسش‌ها نشان‌دهنده دغدغه‌های یکی از اعضای گروه علمی صرف است که آن را از مجموع مباحثات گروه، یادداشت کرده و این یادداشت ارزشمند را در اختیار مجله نهاده است تا به عنوان پیوست گفت‌وگوی علمی منتشر شود. روشن است که برای تبدیل این پرسش‌ها به موضوع مقاله یا پایان‌نامه، نیاز به ویرایش و تأمل است؛ در واقع این پرسش‌ها سر نخ‌هایی برای پژوهش‌اند.^۲

موضوعات و مسائل نیازمند پژوهش در دانش صرف

۱. عناوین مرتبط با رؤوس ثمانیه صرف

- دیدگاه ادیبان و اصولیان نسبت به تعریف اسم، فعل و حرف چه شباهت‌ها و چه تفاوت‌هایی دارد؟ علت این اختلاف چیست؟
- چه مباحثی درباره حروف معانی در کتب صرفی، بررسی شده است؟
- پیشینه زبان عربی چیست و نحوه شکل‌گیری آن چگونه بوده است؟

۱. عضو گروه علمی صرف، مرکز تدوین متون درسی حوزه‌های علمیه.

۲. توضیح از ویراستار علمی مجله.

۲. عناوین مرتبط با بنای کلمات

- کلمه هم‌خانواده در زبان عربی با چه اصطلاحی تعبیر می‌شود و چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد؟
- نگاه مرحوم مصطفوی در کتاب «التحقیق فی مفردات القرآن» به ریشه کلمات چیست و چه ویژگی‌هایی دارد؟ آیا نگاه ایشان همان نگاه ابن فارس در معجم مقاییس اللغة است؟
- اقوال و ادله در تقسیم‌بندی کلمات به ثلاثی، رباعی و خماسی چیست؟

۳. عناوین مرتبط با وزن

- آیا مساله وزن، اعتبار ادیبان است یا پیشینه دیگری دارد؟
- چرا نسبت به کلماتی همچون «قولوا» و «مُتُوا» از سوی ادیبان، اعتبار وزن نشده است؟

۴. عناوین مرتبط با کلیات فعل

- مراد از حَدَث چیست و آیا هر کلمه‌ای که بر حدث دلالت کند، مصدر است؟
- آیا نزاع اصل بودن مصدر یا فعل، آثار عملی هم دارد؟
- در سیر اشتقاقی ماضی، مضارع، امر، مجهول، مصدر و مشتقات اسمی چه اقوالی وجود دارد؟
- آیا صیغه‌های متحد الشکل مانند «ذهبتما»، «تذهبان» و «اذهبا» مشترک لفظی است یا همانند صیغ متکلم، اساساً جنس در آن لحاظ نشده است؟
- در مباحث صرفی، افعالی که همراه با فاعلند را یک کلمه در نظر می‌گیرند یا دو کلمه؟
- معیار تقسیم فعل به ماضی، مضارع و امر چیست؟
- آیا تقسیم‌بندی چهارده‌گانه صیغ، در بین قدما هم وجود داشته یا از توسط متأخران ایجاد شده است؟

هـ) عناوین مرتبط با فعل مضارع

- اقوال ادیبان درباره زمان فعل مضارع و ثمرات این نزاع چیست؟
- اقوال و ادله ادیبان نسبت به زمان فعل مضارع در هنگام دخول لام بر آن کدام است؟
- چه دیدگاه‌هایی درباره منشأ و مبدأ اشتقاق فعل مضارع وجود دارد؟

- استمرار که جزو مدلول فعل مضارع است، چه نسبتی با زمان حال یا آینده فعل مضارع دارد؟
- اگر قرینه‌ای برای تعیین زمان حال یا آینده در کاربری فعل مضارع نباشد، چگونه باید این زمان را معنا کرد؟
- تفاوت معنایی سین و سوف چیست؟
- چرا حروف مضارعه، چهار حرف «اتین» است؟

۵. عناوین مرتبط با فعل امر

- آیا دیدگاه‌های اصولیان درباره فعل امر (همچون دلالتش بر وجوب یا دلالتش بر جواز تراخی) در ادبیات نیز مطرح شده است؟
- آیا تفاوتی در ترجمه «امر به لام» و «امر به صیغه» وجود دارد؟ به بیان دیگر، آیا فهم عرب از امر به لام و امر به صیغه متفاوت است؟
- آیا امر به صیغه، اصلی مستقل است یا برگرفته از امر به لام است؟
- آیا صیغ مخاطب هم امر به لام دارند؟
- آیا برای فعل امر، زمان در نظر گرفته شده است؟ اقوال ادبا پیرامون آن چیست؟

۶. عناوین مرتبط با فعل مؤکد

- آیا بین نون تاکید خفیفه و ثقیله تفاوت معنایی وجود دارد یا صرفاً تفاوت این دو، لفظی است؟
- آیا نون تأکید خفیفه، برگرفته از نون تأکید ثقیله است یا قسمی جداگانه است؟
- آیا نون تأکید، همیشه مفید تأکید است حتی در اسلوب «إمّا» شرطیه؟ در آن اسلوب، چه چیزی تأکید می‌شود؟ (شرط یا تعلیق جزاء بر شرط یا ...)
- چنانچه حذف مفعول به، اقتضای باشد آیا همچنان فعل، متعدی حساب می‌شود؟
- تفاوت تأکید نون تأکید با تأکید در اسلوب‌های دیگری همچون قَسَم، تابع تأکید و «إِنْ» چیست؟

۷. عنوان مرتبط با فعل لازم و متعدی

- آیا بین تعدیه خاصه و تعدیه در ابوابی مانند «خرجتُ به» و «اخرجتُه» تفاوت معنایی وجود دارد؟

۸. عنوان مرتبط با فعل مجهول

- ادیبان در برخی از فعل‌های مجهول، ادعای معنای معلوم کرده‌اند؛ آیا حقیقتاً این افعال مجهول با افعال مجهول دیگر، تفاوت معنایی دارند یا این که نوعی اعتبار ادبی است؟

۹. عنوان مرتبط با فعل ثلاثی مجرد

- باب‌های «فَعِلَ يَفْعُلُ»، «فَعُلَ يَفْعُلُ» و «فَعُلَ يَفْعُلُ» کم کاربردند یا بی کاربرد؟ چرا؟

۱۰. عناوین مرتبط با فعل ثلاثی مزید

- سیر اشتقاقی افعال ثلاثی مزید چگونه است؟
- حذف همزه باب افعال در فعل مضارع به جهت تجمیع دو همزه در صیغه سیزدهم، مستند به چیست؟

۱۱. عناوین مرتبط با معنای ابواب

- آیا رفتن فعل‌ها به این معنا در باب افعال، سماعی است یا قیاسی؟
- تفاوت تعدیه باب افعال و تفعیل چیست؟
- آیا «كُوِّتُ» با «اعرقتُ» هر دو می‌توانند هم به معنای روکردن به مکان باشند و هم ورود به مکان؟ یا این که باب افعال برای دخل است و باب تفعیل برای توجه؟
- چرا برخی از افعال ثلاثی مزید، معنای ثلاثی مجرد دارند؟
- معنای سلب در ابواب مزید، چگونه قابل تصوّر است؟ مثال‌های واقعی آن کدام است؟
- مفهوم «روح معنای ابواب» که در بیان برخی کارشناسان همچون مرحوم مصطفوی آمده، چه قدر قابل اثبات است؟
- فِعال و مفاعله چه تفاوت معنایی دارند؟
- معنای مشارکت در ابواب مزید، چه گونه‌هایی دارد؟
- معنای مشارکت در باب مفاعله با افتعال و تفاعل، چه تفاوتی دارد؟
- قاعده تبدیل «تدارک» به «اِدارک» در باب تفاعل و تفعّل از جهت ریشه‌ها، صیغه‌ها و ساختارها چه پشتوانه‌ای دارد؟ استعمالات واقعی آن کدام است؟
- حقیقت معنای مطاوعه چیست و مطاوعه نحوی و صرفی چه تفاوتی با یکدیگر دارند؟
- ابواب مختلف مزید از حیث مطاوعه چه تفاوتی با یکدیگر دارند؟
- تفاوت معنای صیروت در باب تفعّل با باب استفعال چیست؟

- ابدال در باب افتعال چه گستره‌ای از حیث کاربری دارد؟
- ابواب ثلاثی مزید غیر مشهور چه مقدار کاربرد دارند؟
- حقیقت الحاق در عربی چیست؟

۱۲. عنوان مرتبط با کلیات تغییرات لفظی

- آیا تغییرات لفظی بر صیغه اوّل عارض می‌شود و بقیه تابع همان صیغه اول است؟ یا در هر صیغه، تغییرات لفظی به صورت مستقل اعمال می‌شود؟

۱۳. عناوین مرتبط با ادغام و مضاعف

- آیا بین «زلزل» و «زلّ» ارتباط اشتقاقی وجود دارد؟ ادله فائنان چیست؟
- چه ارتباطی بین مضاعف بودن یک ریشه و معنای آن وجود دارد؟
- معیار تشخیص حروف متقارب چیست؟ چه حروفی متقارب هستند؟
- ابدال در مضاعف‌ها چه حدود و ثغوری دارد؟
- معیار اجرای ادغام متقاربین در یک کلمه، عدم لبس است؛ ضابطه تحقق و عدم تحقق لبس چیست؟
- آیا حصر مضاعف در «سنضدد» صحیح است؟
- آیا حذف در کلمات مضاعف، سماعی است یا قیاسی؟
- آیا حذف مضاعف شامل امر هم می‌شود و یا اختصاص به ماضی دارد؟
- آیا حذف مضاعف مربوط به باب خاصی است؟
- اقوال ادیبان درباره حقیقت ادغام چیست؟
- آیا مشدّد، دو حرف است یا یک حرف؟
- آیا ادغام، تبدیل شدن دو حرف به یک حرف است؟
- آیا ادغام متقاربین ترکیب یک ابدال است و یا یک ادغام است؟

۱۴. عناوین مرتبط با تخفیف و مهموز

- آیا قاعده تبدیل قارئ به قاری صحیح است؟
- قواعد تخفیفی که در کتاب صرف ساده آمده و در دانش صرف نیامده، کدام است؟ آیا این قواعد صحیح است؟

۱۵. عناوین مرتبط با اعلال و معتل

- شعر شیخ بهایی نسبت به أبواب ثلاثی مجرد معتل، با چه نقض‌هایی روبه‌رو می‌شود؟
- مضارع‌های مفتوح‌العینی که مشمول قاعده دوم اعلال (مانند یوعد و یعد) می‌شوند، کدامند؟
- تبدیل مصدر بر وزن فعل به علّة در ریشه‌های مثال، سماعی است یا قیاسی؟ وجوبی است یا جوازی؟

۱۶. عنوان مرتبط با اسامی ثلاثی، رباعی و خماسی

- آیا اوزان ثلاثی، رباعی و خماسی اسمی، همانی است که در کتاب صرف ساده بیان شده یا اوزان دیگری هم هست؟

۱۷. عناوین مرتبط با مذکر و مؤنث

- رویکرد ادیبان نسبت به کلماتی همچون حمزه و معاویه از حیث تذکیر و تأنیث چیست؟
- دلایل اعتبار تذکیر و تأنیث در مذکرها و مؤنث‌های مجازی کدام است؟
- آیا مصادر، مذکّرند یا مؤنث؟

۱۸. عناوین مرتبط با مفرد، مثنی و جمع

- حقیقت تغلیب در زبان عربی چیست؟
- چه اقوالی در جمع قلّة و کثرة وجود دارد؟
- حقیقت اسم جمعی جنس و قسیم‌های آن چیست؟

۱۹. عنوان مرتبط با منسوب

- معنای نسبت در منسوب‌های دارای یای مشدّد با امثال وزن فَعَال یا فاعل چه تفاوتی دارد؟

۲۰. عناوین مرتبط با مصغّر

- استعمال کلمات مصغّر در آیات و روایات، چه گستره‌ای دارد؟
- تصغیر ترخیم و غیر ترخیم چه تفاوتی دارند؟

۲۱. عنوان مرتبط با کلیات مشتق و جامد

- سیر اشتقاقی ساخته شدن مشتقات اسمی چیست؟

۲۲. عناوین مرتبط با مصادر

- معنای مصدر میمی چیست؟
- آیا مصدر مجهول، حقیقت دارد؟
- اسم مصدر در نحو، صرف، لغت و اصول چه تفاوتی دارد؟
- معنای مصدر صناعی چیست؟

۲۳. عناوین مرتبط با اسم فاعل

- آیا ساخته شدن اسم فاعل از هر ریشه، سماعی است یا قیاسی؟ چه ریشه‌هایی اسم فاعل دارند؟
- معنای ثبوت و حدوث در اسامی فاعل چه تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند؟
- فعیل به معنای اسم فاعل چه تفاوتی با اسم فاعل دارد؟
- آیا ضمائر مستتر در اسم فاعل می‌تواند حاضر هم باشد؟
- آیا کلماتی همچون «جریح» و «رکوب»، صفت مشبّه‌اند یا اسم مفعول یا هیچ کدام؟
- آیا مصدری که به معنای اسم مفعول به کار می‌روند، استعمالشان مجازی است؟

۲۴. عناوین مرتبط با صفت مشبّهه

- معنای ثبوت در صفت مشبّهه چیست و گونه‌های آن کدام است؟
- چه ریشه‌هایی دارای صفت مشبّه‌اند؟

۲۵. عناوین مرتبط با اسم مبالغه

- آیا مبالغه اسمی فقط دال بر مبالغه کمی است یا کیفی هم هست؟
- راه‌های تشخیص اسم مبالغه بودن یا صفت مشبّهه بودن دو وزن فعیل و فِعول کدام است؟

۲۶. عناوین مرتبط با اسم تفضیل

- آیا همه اسم‌های تفضیل، مؤنث بر وزن «فُعلی» دارند؟
- آیا از آن‌چه دال بر رنگ است، اسم تفضیل ساخته می‌شود؟

۲۷. عناوین مرتبط با اسم مکان و زمان

- وزن مفعَل و مفعِل مانند «مسجِد» و «مسجِد» چه تفاوتی معنایی دارند؟
- اوزان اسم آلت (سه وزن مشهور با غیر آن) چه تفاوت معنایی دارند؟